

Golon, Mirosław

"Armia Czerwona na Pomorzu
Gdańskim 1945-1947", Grzegorz Baziur,
Warszawa 2003 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 36/2, 268-272

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

obszar zamieszkały przez liczną ludność. Tymczasem była to bardzo nietypowa archidiecezja, wielkości małej parafii miejskiej, licząca 5,0-5,5 tys. wiernych, zorganizowana w osiem parafii i obsługiwana przez 18-25 księży. Ponadto w zdaniu, którego fragment zacytowano wyżej, brakuje konkretnego stwierdzenia, że ten wybitny książę kościoła, przeciwnik Józefa Piłsudskiego, odgrywający znaczącą rolę w Episkopacie, zmarł 4 XII 1938 r. Zatem śmierć abp. Teodorowicza stanowiła o tym, iż *de facto* ta miniarchidiecezja przestała istnieć.

W pracy występuje nieco niedociągnięć w nazewnictwie geograficznym. Tak jest np. w przypadku Trzcianki (s. 587), której pełna nazwa brzmi: Trzcianka Lubuska. Zatem niewłaściwe jest rozwiązanie, jakie zastosowano na podanej stronie. Niestety, czytelnik odczuwa brak indeksu nazw geograficznych, co w tej pracy — ze względu na jej specyfikę — ma istotne znaczenie.

Oceniana rozprawa dotyczy bardzo ważnego fragmentu dziejów państwa polskiego po 1945 r. Autor gruntownie wykorzystał dostępną bazę źródłową w postaci archiwaliów i publikacji. Zebrany materiał został poddany gruntownej analizie, weryfikacji i — co ważne — uporządkowaniu. Wnioski i oceny są wyważone, spokojne. O dojrzałości badawczej Leszka Olejnika świadczy — nazwijmy to tak — ważenie „za” i „przeciw” (*vide* np. oceny akcji „Wisła”). Autor przepracował ogrom materiału, a badania te zostały zwieńczone dużą monografią, która stanowi ważkie osiągnięcie naukowe.

Włodzimierz Kozłowski
Łódź

Grzegorz Baziur, *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945-1947*, Warszawa 2003, Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ss. 322

Niezwykle obszerna problematyka innych niż militarne aspektów stacjonowania wojsk radzieckich na ziemiach polskich oraz różnorodnych kwestii z tym związanych stała się w okresie ostatnich kilkunastu lat przedmiotem poważnego zainteresowania badaczy dziejów najnowszych. Ze względu na ograniczenia źródłowe, czyli brak dostępu do podstawowych materiałów, wytworzonych przez władze radzieckie, i bardzo skromny do końca lat 80. stan badań, początkowo dominowały publikacje o charakterze przyczynkarskim. Jednak w miarę upływu czasu zainteresowanie problematyką wojsk radzieckich na ziemiach polskich zaczęło owocować powstawaniem prac o poważniejszym charakterze, zarówno samodzielnych opracowań, jak i interesujących zbiorów studiów¹. Do kręgu coraz liczniejszych badaczy, którzy zajęli się problematyką związaną ze stacjonowaniem w Polsce wojsk radzieckich po II wojnie światowej należy także Grzegorz Baziur. W swojej pracy zajął się on obszarem województwa gdańskiego z uwzględnieniem czterech powiatów zachodniopomorskich, które tylko czasowo należały do tego województwa.

¹ Szerzej nt. stanu badań zob. bibliografię, m.in. w pracach: M. L. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce 1944-1956*, Warszawa 2000, s. 244-252; M. Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945-1947*, Toruń 2001, s. 317-330; R. Techman, *Armia Radziecka w gospodarce morskiej Pomorza Zachodniego w latach 1945-1956*, Poznań 2003, s. 337-346; także w recenzowanej pracy — s. 290-303.

Autor wykorzystał w swojej pracy przede wszystkim dokumenty archiwalne, głównie polskich władz administracyjnych, przechowywane w kilku archiwach warszawskich i regionalnych, w tym najistotniejszą dla tematu grupę akt z archiwów w Gdańsku, Słupsku i Malborku. Podjął także próbę spożytkowania podstawowej literatury przedmiotu, z tym że dominują tu pozycje wydane do 1998 r.² Należy generalnie zapisać na plus fakt, że Autor czerpał wiedzę z tak licznych opracowań, chociaż uwzględniając datę wydania pracy, szkoda, że nie wykorzystał on kilku istotnych dla podejmowanego tematu pozycji opublikowanych w ostatnich latach.

Praca została podzielona na sześć rozdziałów, poświęconych różnym problemom związanym, w założeniu autora, z tytułowym zagadnieniem. Pierwszy rozdział, zatytułowany *Podstawy stacjonowania Armii Czerwonej na terytorium powojennej Polski*, przedstawia m.in. porozumienia między PKWN i Rządem Tymczasowym a władzami radzieckimi w latach 1944-1945 oraz problematykę granicy polsko-radzieckiej w podzielonych pomiędzy oba państwa Prusach Wschodnich. Dla uzupełnienia zamieszczonych w tym rozdziale informacji warto dodać, że wzmiankowani w nim generałowie A. Szlachtienko i M. Nowikow nie wchodzili w skład sztabu PGW AR, ale w skład Radzieckiej Wojskowej Administracji Niemiec², W. Abakumow kierował kontrwywiadem Armii Czerwonej, a nie wywiadem (s. 10)³. W rozdziale drugim autor podjął próbę przedstawienia problemu stosunków między radzieckimi komendanturami a polską administracją w województwie gdańskim. Problem ten stanowi jednak tylko część zawartości rozdziału, gdyż bardzo wiele miejsca poświęcono innym kwestiom, szczególnie organizacji polskiej administracji. Poruszono także niektóre problemy polityczne regionu z lat 1946-1948, w tym referendum oraz kwestie przynależności partyjnej pracowników administracji. Znane dość dobrze z innych opracowań zagadnienia życia politycznego województwa gdańskiego autor próbował związać z tytułową problematyką stacjonowania wojsk radzieckich. Trudno uznać, aby zamysł ten w pełni się powiódł.

W rozdziale trzecim Grzegorz Baziur porusza bardzo istotne zagadnienie działań radzieckich organów wobec obozu niepodległościowego na Pomorzu Gdańskim, rozpoczynając od próby uporządkowania danych nt. obsady części radzieckich komendantur wojennych w województwie gdańskim i w przyległych powiatach w marcu 1945 r. Autor ustalił także dane osobowe siedmiu radzieckich oficerów bezpieczeństwa, którzy kierowali grupami operacyjnymi NKWD przy 5. Gwardyjskiej Armii Panczernej wiosną 1945 r. prowadzili operacje policyjne na Pomorzu Gdańskim. Największą część rozdziału zajęła zgodna z jego tytułem problematyka. Szkoda, że nie wzbogacono podstawy źródłowej akta wojewódzkich i powiatowych UBP, które od kilku już lat są dostępne w archiwum IPN. Akta te mogłyby zapewne pomóc np. w szczegółowym scharakteryzowaniu roli radzieckich doradców w PUBP. Baziur podjął próbę bardzo szerokiego przedstawienia dziejów konspiracji pomorskiej w latach 1945-1946. Zagadnienia te poruszył częściowo już wcześniej, ale poświęcił im przede wszystkim właśnie rozdział trzeci. Zabrakło jednak szerszej charakterystyki i analizy działań władz radzieckich, a tytułowej Armii Czerwonej w obu tych rozdziałach jest bardzo mało. Oczywiście w tle całych dziejów powojen-

² Tylko kilka wykazywanych w bibliografii prac zostało wydanych w 1999 r., a jedna w 2000 r. Nowszych opracowań w recenzowanej pracy nie wykorzystano. Zabrakło nawet niezwykle cennego i bardzo przydatnego także dla badania spraw pomorskich wydawnictwa źródłowego, opublikowanego w Polsce (w pierwszej wersji) w 1998 r.: *Teczka specjalna J. W. Stalina. Raporty NKWD z Polski. 1944-1946*, opr. T. Cariewskaja, A. Chmielarz, A. Paczkowski, E. Rosowska, S. Rudnicki, W-wa 1998.

³ Zob. *Spezialnye legera NKWD/MWD SSSR v Germanii 1945-1950 gg. Sbornik dokumentov i statej*, red. S. V. Mironenko, Moskwa 2001, s. 203; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. VIII: lipiec 1944-grudzień 1945, Warszawa 1974, s. 723.

⁴ Zob. np. K. A. Zalesskij, *Imperia Stalina. Biograficeskij Enciklopediceskij Sovar*, Moskwa 2000, s. 11-12.

nejkonspiracji niepodległościowej zawsze znajdujemy związek z władzami radzieckimi, ale autorowi nie udało się precyzyjnie wskazać roli władz radzieckich na Wybrzeżu Gdańskim. Mamy za to dość dobrze już znaną z wielu innych prac charakterystykę struktur konspiracyjnych i ich działalności. Tylko kilka akapitów poświęcono faktycznie sprawom władz radzieckich, np. przy omawianiu sytuacji w Kościerzynie i Dzierzgoniu (s. 90-91). Podsumowując fragment rozważań dotyczących, według tytułu, *Represji wobec polskiego podziemia...*, Autor połączył cały okres 1945-1947, stwierdzając: „Obok NKWD, kontrwywiadu «Smiersz», UBP, wreszcie oddziałów 64 Dywizji Zbiorczej WW NKWD kluczową rolę w walce z podziemiem w Polsce odgrywali sowieccy doradcy ds. bezpieczeństwa”. Nie wskazał jednak wyraźnie w tym podsumowaniu, że dominującą rolę radzieckie organy w zwalczaniu konspiracji niepodległościowej odgrywały przede wszystkim w 1945 r., a w późniejszym okresie przeszła ona głównie na UBP. Zresztą wcześniej przedstawił działania represyjne wobec konspiracji jako prowadzone głównie przez UBP. Materiałów dotyczących bezpośredniej aktywności radzieckiej zamieścił bardzo niewiele. Omawianie jej problematyki Autor kończy stwierdzeniem, że nie udało mu się odnaleźć żadnych materiałów dotyczących radzieckich doradców w UBP, gdy tymczasem wzmianki na ten temat są już nawet w niektórych publikacjach, a przede wszystkim w aktach powiatowych UBP z wiosny 1945 r. Także w aktach z rosyjskich archiwów, zgromadzonych w CAW, można znaleźć dokumenty na ten temat. W skład tego rozdziału, zresztą w istocie wbrew tytułowi, włączono także krótki podrozdział zatytułowany *Polityka władz sowieckich i polskich wobec niemieckich organizacji wojskowych i politycznych po 1945 roku*, w którym autorowi nie udało się wykazać żadnej poważniejszej skali niemieckich działań. Rozdział zakończono nieco sztucznie dodanym do niego problemem „walki z opozycją legalną”. Sztuczność owa wynika z faktu, że nie wskazano w nim bezpośredniego udziału struktur radzieckich w tej walce.

Rozdział czwarty omawianej pracy zatytułowany został *Postawy jednostek AC wobec zmian narodowościowych w województwie gdańskim*. Obok zagadnień związanych z przestępczością czerwonoarmistów na szkodę mieszkańców Pomorza i problemami osadnictwa polskiego Autor obszernie zajął się także innymi zagadnieniami: weryfikacją i rehabilitacją mieszkańców oraz kwestią polityki władz polskich i radzieckich wobec ludności niemieckiej. W tym samym rozdziale poruszył zagadnienie deportacji mieszkańców regionu do obozów pracy NKWD w ZSRR. Wydawałoby się, że w świetle dostępnych źródeł, w tym także niektórych dokumentów pochodzących z archiwów rosyjskich, Autor mógłby podjąć próbę szerokiej analizy problemu. Deportacja była bowiem jedną z poważniejszych kwestii w problematyce radzieckiej polityki wobec Pomorza Gdańskiego w 1945 r. Autor przy analizie tego problemu nie podjął szerszych badań archiwalnych, pominął też możliwość pełniejszego wykorzystania niektórych publikowanych ustaleń. Próba przedstawienia danych ilościowych dotyczących deportacji (s. 134) została przedstawiona w sposób zdecydowanie nazbyt zwięzły. Wyprzedzając nieco dalsze uwagi, warto zaznaczyć, że zmarginalizowaniu problemu deportowanej przez NKWD ludności cywilnej towarzyszy jednocześnie obszerna analiza kwestii ściśle ekonomicznych.

Wspomniane problemy natury gospodarczej zostały poruszone w dwóch ostatnich i zarazem najobszerniejszych rozdziałach pracy — piątym i szóstym. Autor poświęcił je zagadnieniom związanym z sytuacją w przemyśle, gospodarce komunalnej oraz rolnictwie w okresie władzy radzieckich komendantur, działalności oddziałów zdobyczy wojennej i stacjonowaniu licznych jednostek wojskowych w regionie. Charakterystykę rekwizycji, dewastacji i innych strat spowodowanych przez władze radzieckie przedstawiono z bardzo szerokim uwzględnieniem czterech powiatów, które tylko czasowo włączone zostały do województwa gdańskiego: bytowskiego, miastecckiego, sławieńskiego i słupskiego. Bardzo szeroko zajął się Autor także sytuacją małych portów, w tym szczególnie Łeby, Ustki i Darłowa. W podsumowaniu rozdziału poświęconego przemyślowi i gospodarce komunalnej Grzegorz Baziur zamieścił dwie tabele,

zawierające sporządzone przez polskie władze administracyjne przybliżone dane o stratach regionu spowodowanych przez władze radzieckie. Najistotniejsza jest pierwsza tabela przedstawiająca polskie roszczenia z tytułu „należności pieniężnych za straty materialne i świadczenia rzeczowe”, które w czerwcu 1946 r. opiewały na ogromną kwotę 7 629 439 056 zł (s. 232) dla województwa gdańskiego w jego najszerzych granic z wiosny tegoż roku (bez powiatów elbląskiego i miastecckiego). Pewne wątpliwości budzi wprawdzie twierdzenie Autora, że kwoty podane są w złotych polskich z 1939 r., zapewne jest to pomyłka, wynikająca z faktu, że przedwojenne złoto często stosowano w pierwszych miesiącach po wojnie do obliczania strat Polski. Niezbyt czytelnie skomentował Autor także obie zamieszczone tabele, w tym drugą, która zawierała tylko dane cząstkowe, a została potraktowana jako podstawowa (s. 234). Nie zmienia to jednak faktu, że w obszernej, liczącej ponad 70 stron części opracowania szczegółowo przedstawiono działalność władz radzieckich wobec lokalnego przemysłu, z dużym naciskiem na gospodarkę morską. W rozdziale szóstym poświęconym rolnictwu, po analizie licznych polsko-radzieckich sporów o mienie rolne, charakterystyce radzieckich rekwizycji i dewastacji podsumowano również straty w szacunkowym „rachunku za wyzwolenie”. W tabeli nr 24 zamieszczono informację — ze wskazaniem danych dla poszczególnych powiatów — że szkody w rolnictwie województwa gdańskiego tylko za okres od 9 maja 1945 do 31 maja 1946 r. miały łącznie wartość 2 953 659 kwintali żyta. Niewątpliwie rozdziały piąty i szósty są najważniejsze z punktu widzenia tytułowego problemu i stanowią dobre zakończenie pracy.

Z obowiązku recenzenta należy wnieść kilka drobnych poprawek dotyczących całości opracowania. Autor w wypadku kilkunastu postaci podał niepoprawne podstawowe dane osobowe (imiona lub nazwiska)⁵. Omyłki te były konsekwentnie powtarzane. Anatolij Chruliew (s. 18, 25) to faktycznie Andriej Chruliew, szef kwatermistrzostwa (tyłów), a nie „ochrony tyłów” Armii Czerwonej⁶. Pierwszy wojewoda gdański (dwojga imion) nazywał się Mieczysław Szczęsny Okęcki, a nie M. Szczęsny-Okęcki. Ksiądz Gajdus miał na imię Wojciech, a nie Wacław. W innych wypadkach powinno być Alfons Klemantowski, a nie Klemontowski, Władysław Łukasik, a nie Łukasik; Mirosław Dybowski, a nie Michał. Na s. 34, a następnie w bibliografii zmieniono faktyczny tytuł wydawnictwa źródłowego: *Protokół posiedzenia KC PPR w maju 1945*, niezgodnie ze stanem faktycznym dodając, że był to protokół obrad Biura Politycznego oraz przesuwając o sześć dni faktyczną datę tego posiedzenia. Archiwum w Moskwie (s. 8), w którym przechowywane są akta Głównego Zarządu NKWD ds. Jeńców Wojennych i Internowanych nosi nazwę Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe, a nie Centralne Archiwum Armii Rosyjskiej w Moskwie⁷. Na s. 105 są wyraźne pomyłki w liczbie osób wpisanych do IV grupy DVL. Pewną uwagę należy poświęcić specyficznej, zdecydowanie nadmiernej uproszczonej formie zapisu wykorzystywanych opracowań. Autor korzystał m.in. z kilkunastu monografii miast Pomorza Gdańskiego i niektórych ośrodków z Pomorza Środkowego⁸, konsekwentnie podając pełny tytuł pracy oraz jej redaktora, a pomijając szczegółowe tytuły i nazwiska autorów rozdziałów, do których się odwoływał. Dodajmy, że wykorzystywał wyłącznie te rozdziały, które obejmowały problematykę dziejów tych miast w latach 1945-1947. Tym samym zubożone zostały bibliografia pracy i liczne przypisy w tekście. W strukturze bibliografii Autor dokonał

⁵ W indeksie osób na s. 304-313 zamieszczono odesłania do poszczególnych stron, na których wzmiankowane są te postacie.

⁶ Zob. biogram A. Chruliewa: K. A. Zalesskij, *Imperia Stalina...*, s. 471-472; w polskim opracowaniu: B. Potyrała, H. Szczegółka, *Czerwoni marszałkowie. Elita Armii Radzieckiej. 1935-1991*, Zielona Góra 1997, s. 310.

⁷ Autor najprawdopodobniej miał na myśli Centralne Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej w Podolsku pod Moskwą, w którym znajdują się np. akta komendantur wojennych Armii Czerwonej.

⁸ Zob. bibliografia na s. 293-294 recenzowanej pracy.

niezbyt czytelnego w wypadku części prac i raczejniepotrzebnego wydzielenia: „Opracowań monograficznych i wspomnień” (dział IV) oraz „Artykułów i przyczynków” (dział V).

Podsumowując wszystkie powyższe uwagi, należy jednak stwierdzić, że praca Grzegorza Baziura wzbogaciła w pewnym stopniu stan badań zarówno nad dziejami różnych aspektów stacjonowania wojsk radzieckich na ziemiach polskich po II wojnie światowej, jak i nad historią województwa gdańskiego w latach 1945-1947. Jednostki wojskowe i inne formacje radzieckie stacjonowały przez kilka lub nawet kilkadziesiąt miesięcy w bardzo wielu miejscowościach Pomorza Gdańskiego, tym samym jest to dla badaczy ogromny temat. Pełne jego ogarnięcie będzie możliwe, gdy historycy rzetelnie opracują to zagadnienie przede wszystkim dla poszczególnych miast i powiatów. Łatwiej będzie także, gdy będą realizowane próby monografii regionalnych, takich jak recenzowana wyżej praca. Dodajmy, że wprawdzie w ostatnich kilku latach powoli problem pozamilitarnej działalności radzieckich formacji zaczyna coraz częściej pojawiać się w lokalnych monografiach, ale z reguły w dość skromnym zakresie. W przyszłości przyjdzie zapewne czas na całościową monografię tego zagadnienia. Praca Grzegorza Baziura jest próbą ujęcia problemu w skali dużego regionu, próbą zrealizowania tematu bardzo trudnego, gdyż najcenniejsze archiwalia, czyli dokumenty władz radzieckich, są dostępne tylko w niewielkiej części. Nie ma na razie swobodnego dostępu np. do dokumentacji licznych komendantur wojennych, do dokumentacji grup operacyjnych NKWD czy kontrwywiadu Armii Czerwonej „Smiersz”. Zaletą książki jest też jej zaopatrzenie w indeksy, zarówno w niezbędny indeks osób, jak i indeks geograficzny, który umożliwia łatwe wykorzystywanie jej w badaniach nad monografiami poszczególnych miejscowości, jak i w próbach szerszych geograficznie opracowań.

Mirosław Golon
Toruń

Mirosław Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945-1947*, Toruń 2001, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, ss. 377

Przedmiotem zainteresowań dr. Mirosława Golona, pracownika naukowego Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, są dwa zagadnienia: szeroko rozumiane represje Armii Czerwonej, NKWD i służb policyjnych na ziemiach polskich wobec ludności miejscowej w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej oraz deportacje mieszkańców Pomorza do Związku Sowieckiego z uwzględnieniem warunków, w jakich byli tam przetrzymywani. Działalność naukowa młodego toruńskiego historyka nie jest wszakże w tym wypadku odosobniona. Swoimi studiami i publikacjami wpisał się on listę przynajmniej kilku specjalistów, którym tematyka zasygnalizowana we wstępie nie jest już obca. Badania Mirosława Golona¹ z uwagi na ich zakres, ustalenia i znaczenie należy zestawić z innymi warto-

¹ Oprócz recenzowanej pracy Autor opublikował m.in. kilka ważnych artykułów i studiów: *Represje Armii Czerwonej i NKWD wobec polskiej konspiracji niepodległościowej w latach 1944-1946*, cz. I, „Czasy Nowożytność”, 1.1, 1996, s. 75-110, cz. II, ibidem, t. II, 1997, s. 107-136; *Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945-1946. Okupant w roli sojusznika*, ibidem, t. VI, 1999, s. 37-115; *Przyczyny deportacji do ZSRR ludności niemieckiej z Pomorza Gdańskiego w dokumentacji radzieckiej władz bezpieczeństwa*, w: *Ludność niemiecka w Polsce w latach 1939-1945 i jej powojenne losy*, red. W. Jastrzębski, Bydgoszcz 1995, s. 153-184.